

UNA PRESENÇA SILENCIOSA
L'ESPERIT SANT
EN ELS EXERCICIS IGNASIANES

Víctor Codina, s.j.

1. UN SILENCI SOSPITÓS	3
1. L'Esperit Sant en els textos ignasians	3
2. La Pneumatologia en temps d'Ignasi	5
3. El moviment dels <i>alumbrados</i>	7
2. UNA RELECTURA DELS EXERCICIS DES DE L'ESPERIT	9
1. Sota el llenguatge de l'època: descobrir la presència de l'Esperit	9
2. Alguns temes transversals	11
3. Alguns elements bàsics	17
3. CONCLUSIÓ	26
NOTES	29

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb l'ajut del *Departament de la Vicepresidència*

Generalitat de Catalunya
**Departament
de la Vicepresidència**

Víctor Codina, sj. Professor de Teologia a la *Universitat Catòlica Boliviana* de Cochabamba. Autor de nombrosos llibres i articles. En aquesta mateixa col·lecció: *Una hermenèutica de los Ejercicios* (n. 12, 1993), *Els Exercicis en la vida del poble d'Amèrica llatina* (n. 13, 1994), *Sentir-se església en l'hivern eclesial* (n. 46, 2006) i "*Dues Banderes*" com a *lloc Teològic* (n. 56, 2009).

Edita CRISTIANISME I JUSTÍCIA • Roger de Llúria, 13 - 08010 Barcelona • Tel: 93 317 23 38 • Fax: 93 317 10 94 • info@fespinal.com • Imprimeix: Edicions Rondas S.L.
• ISSN: en tràmit • ISBN: 84-9730-262-1 • Depòsit Legal: B-44.377-10 • Febrer 2011

La Fundació Lluís Espinal li comunica que les seves dades procedeixen del nostre arxiu històric pertanyent al nostre fitxer de nom BDGACIJ inscrit amb el codi 2061280639. Per exercitar els drets d'accés, rectificació, cancel·lació i oposició poden dirigir-se al carrer Roger de Llúria, 13 de Barcelona

1. UN SILENCI SOSPITOS

Una mirada crítica al text dels Exercicis Espirituals de sant Ignasi de Loiola ens fa adonar de l'absència de referències a l'Esperit Sant en tot el llibre. Això crida poderosament l'atenció. Deixant a part algunes poques cites evangèliques dins els *Misteris de la vida de Crist* [EE 261-312] on aquest es mencionat¹, l'Esperit només surt una vegada en tot el llibre i ho fa en les *Regles per a sentir en l'Església* [365]². Aquest silenci pneumatològic³ d'Ignasi és encara més estrany si tenim en compte que en les Constitucions de la Companyia de Jesús, en el Diari espiritual i en la mateixa Autobiografia les referències a l'Esperit Sant són per contra molt abundants⁴.

1. L'ESPERIT SANT EN ELS TEXTOS IGNASIANOS

1.1. Les Constitucions de la Companyia de Jesús

Les Constitucions comencen afirmant que és «la suma Sapiència i Bondat de Déu nostre Criador i Senyor la que ha de conservar i regir i tirar endavant la Companyia», i que, «més que cap constitució exterior, hi ha d'ajudar la llei interior de la caritat i amor que l'Esperit

Sant escriu i imprimeix en els cors» [*Constitucions* 134].

Tot i això, Ignasi es decideix a escriure les Constitucions per a cooperar en l'acció de la providència, per obediència al Papa Pau III i per a seguir tant la tradició de l'Església com els imperatius de la raó [*Const* 134]. Continuament en el text es fa al·lusió a la discre-

ció en l'Esperit [*Const* 219]; a procedir en la via de l'Esperit [*Const* 243], a la unció de l'Esperit [*Const* 264] i a la direcció eficaç de l'Esperit [*Const* 641]. Per a Ignasi, doncs, l'acció de l'Esperit en els cors és el més important. No concep que una llei externa es pugui complir i ser eficaç, sense comptar amb aquesta acció. Paraules que ens recorden el text paulí de Rm 5,5 quan afirma «l'Esperit Sant ha vessat el seu amor en els nostres cors».

1.2. El Diari espiritual

En el Diari espiritual, les referències a la Trinitat són contínues: 112 vegades parla de la Trinitat; 31 vegades de les Persones de forma indeterminada; 56 vegades del Pare; 28 vegades del Fill, més 58 vegades de Jesús i 27 vegades de l'Esperit Sant⁵. Tot i que al llarg d'aquest escrit anirem citant alguns textos del Diari com a confirmació de la devoció d'Ignasi a l'Esperit Sant, vegem de moment només un parell de referències.

Al principi del Diari trobem la menció d'Ignasi a una forta experiència o visió de l'Esperit, que recorda la descripció de Pentecosta. Estava celebrant la missa de l'Esperit Sant i en anar a oferir al Senyor l'oblació que el dia anterior havia fet de no voler disposar de cap renda, escriu:

«Passada una estona, mentre dialogava amb l'Esperit Sant abans de dir la seva missa, he tingut la mateixa devoció o llàgrimes. Em semblava

veure'l o sentir-lo en forma d'una claredat densa o d'un color de flama incandescent, com mai l'havia vist». [*DE* 14]

Cap al final del Diari, de nou Ignasi relata una forta experiència o visió de l'Esperit:

«Durant tot el que ha durat la missa he plorat de manera suau però abundant, i també després. Abans de la missa he tingut mocions a plorar i he sentit o vist el mateix Esperit Sant; tot relacionat amb l'acatament». [*DE* 169]

1.3. Per què aquest silenci?

Més enllà dels textos, tant Laínez, un dels seus primers companys, com també Nadal, un dels millors coneixedors de la seva espiritualitat, testimonien que al final de la seva vida Ignasi vivia immers en les tres persones divines i que en especial trobava dons més grans en la persona de l'Esperit Sant⁶.

En canvi, el que apareix contínuament en els Exercicis és només la referència als diversos esperits que agiten l'ànima de l'exercitant i davant els quals és necessari exercir el discerniment. I l'adjectiu "espiritual", que també és usat amb molta freqüència per Ignasi començant pel mateix títol del llibre: Exercicis espirituals⁷.

Per què aquest silenci? Es pot dir que és quelcom purament casual en Ignasi, un autor summament curós de les seves paraules, tant en parlar com en escriure? O és un silenci intencionat?

2.1. Ignasi: un cristià popular

Ignasi era, segons l'expressió de Nadal, “un cristià popular”, la seva pietat estava molt influïda per l'espiritualitat franciscana de la família Loiola, una espiritualitat molt centrada en la humanitat de Jesús. Ignasi, en la seva convalescència a Loiola, en llegir *La Vida de Crist* i les vides dels sants, va créixer en la devoció a Jesús. Aquesta pietat cristològica és la que es reflecteix en el llibre dels Exercicis, centrats en la contemplació de tota la vida de Jesús.

Quins coneixements teològics i vivencials sobre l'Esperit Sant va viure Ignasi en l'Església del seu temps?

2.1.1. Un Esperit relegat a la litúrgia

No pretenem aquí elaborar una història de la Pneumatologia en l'Església⁸. Després del Concili de Constantinoble que defineix la divinitat de l'Esperit (l'any 381) i de l'època d'or dels sants Pares (Irineu, Basili, Gregori Nacianzè, Gregori de Nissa, Agustí, Joan Damascè...), la Pneumatologia es viu més en l'àmbit litúrgic que en el de reflexió teològica. Recordem himnes medievals com *Veni Creator Spiritus* i *Veni Sancte Spiritus*, que encara avui recitem. Més endavant es desenvolupa la doctrina espiritual dels set dons de l'Esperit, seguint el text d'Is 11,1-2⁹.

Quant al tema de l'Esperit, cal tenir present que Ignasi va viure en un context teològic i eclesial en el qual la dimensió pneumatològica estava força

oblidada. L'Església llatina medieval, sobretot des de la separació de l'Església oriental al s. XI, vivia amb molta més força la dimensió cristològica que la pneumatològica i fins i tot que la referència trinitària. L'Esperit semblava quedar relegat a la jerarquia¹⁰.

2.1.2. La devoció a Maria

Afegim un altre motiu que explicaria l'absència de l'Esperit en els Exercicis. Com ha demostrat històricament Congar, en l'Església catòlica la funció maternal de l'Esperit, la seva tendresa, la seva fecunditat i l'amor misericordiós i consolador, ha estat sovint traslladada i, fins i tot, suplantada per la Verge Maria, que ens presenta una imatge de Déu propera i maternal, potser en contrast amb una imatge tradicional d'un Déu llunyà, venjador i terrible. El mateix Congar reproduceix un text de sant Bernardí de Siena, que ens recorda el triple col·loqui ignasià dels Exercicis:

«Tota gràcia que és comunicada en aquest món arriba per un triple moviment. Perquè és dispensada segons un ordre perfectíssim: Déu en Crist, Crist en la Verge, la Verge en nosaltres».¹¹

Aquesta transposició de l'Esperit a la figura de Maria es reforça amb el tema de la dimensió femenina de l'Esperit (*Ruah*, “esperit”, en hebreu és femení) que s'ha desenvolupat molt en algunes esglésies orientals, com la de Síria, i també en la iconografia. No volem en-

trar aquí en la discussió sobre la dimensió femenina de l'Esperit, però el que sí que és innegable és que hi ha una estreta relació entre l'Esperit i Maria, que concep Jesús per obra de l'Esperit Sant, com confessem en el Credo.

Això explica, en part, la gran presència que Maria ha tingut i segueix tenint en la religiositat popular, una religiositat molt viva en temps d'Ignasi. Podem dir que la pietat franciscana vers Jesús, que Ignasi va heretar del seu ambient familiar, anava també acompanyada d'un important influx de la devoció mariana.

Recordem la importància que va tenir Maria en la conversió d'Ignasi [Autobiografia, 10], les visites a Arantzazu [Aut 13] i a Montserrat, i el curiós episodi de la discussió amb el moro sobre la virginitat de Maria [Aut 16-18]. Ignasi va mantenir tota la seva vida aquesta devoció a Maria, com ho demostra la petició que durant anys feu «demanant a la Verge que el volgués posar amb el seu Fill» [Aut 96].

Apuntem només aquí un tema psicoanalític que requeriria un major aprofundiment i que està molt lligat amb l'anterior: Ignasi va perdre la seva mare sent molt petit. Fins a quin punt en la figura de Nostra Senyora no hi projecta Ignasi no només la senyora dels seus pensaments [Aut 6] sinó l'enyorada figura materna?¹²

Posant junts totes aquestes dades i totes aquestes intuïcions, podem preguntar-nos si en el triple col·loqui a Maria, al Fill i al Pare, que Ignasi proposa fer a l'exercitant en moments especialment solemnes dels Exercicis [63, 147, 156], la figura de Maria no estarà

suplint el paper que correspondria a l'Esperit, ja que és Ell qui en realitat ens porta a Jesús i a través d'Ell al Pare (Jn 14-16).

2.2. Una experiència mística trinitària

Però durant aquest segle de silenci i oblit pneumatològic en l'Església i en la teologia oficial, mai hi va faltar la veu dels profetes i dels moviments espirituals i místics amb experiències trinitàries i en concret de l'Esperit Sant. Ignasi és un d'aquests místics. Allò que Ignasi no va aprendre dels llibres, ho va rebre del Senyor, qui a Manresa el va tractar «com un mestre d'escola tracta a un nen quan l'ensenya» [Aut 27].

En efecte, Ignasi a Manresa va tenir experiències trinitàries, veient amb gran consolació, llàgrimes i plors a la Santíssima Trinitat en forma de tres tecles [Aut 28]. La mateixa il·lustració al costat del Cardener, encara que no sigui una visió amb contingut teològic concret, en la mesura que va suposar per a Ignasi una experiència fundant que li va donar uns ulls nous per a veure la realitat i el va fer sentir un home nou [Aut 30], va ser sens dubte una experiència espiritual i trinitària. Aquesta dimensió trinitària i pneumatològica de Manresa va acompanyar-lo tota la vida i va culminar en les seves experiències trinitàries de Roma, tal com hem llegit abans en el Diari espiritual.

2.2.1. Per què aquest silenci?

De tot això se'n dedueix que, encara que la pietat dels Loiola va estar marcada

per un franciscanisme cristocèntric i marià i que l'Església del seu temps era molt poc pneumatològica, les experiències trinitàries d'Ignasi a Manresa s'haurien d'haver vist reflectides en els Exercicis. Per què, doncs, aquest silenci? Per què en un llibre espiritual com aquest que neix d'una experiència mística que tingué lloc a Manresa, i que es prestaria a fer al·lusió a l'acció de l'Esperit en la vida de l'exercitant, aquest hi és absent?

Aquesta pregunta no neix d'una simple curiositat històrica sinó de quelcom molt més profund. ¿No s'haurà es-

devingut que en el córrer dels segles aquest silenci hagi pogut afavorir una lectura moralista i racionalista dels Exercicis? ¿Per quina raó els primers jesuïtes, com per exemple Nadal, havien de defensar el llibre dels Exercicis d'acusacions d'il·luminisme i dels perills del misticisme, mentre que en l'actualitat les crítiques parlen més aviat de voluntarisme i d'excés de psicologia?

Això ens obliga a tornar als orígens de la Companyia de Jesús i a veure de més a prop en què consistia aquesta por a ser excessivament espiritualistes.

3. EL MOVIMENT DELS ALUMBRADOS

Per a ajudar-nos a comprendre aquest silenci ignasià hem de recordar el que va significar en temps d'Ignasi el moviment dels *alumbrados*.

3.1. Una secta esmunyedissa

El moviment dels *alumbrados* va ser un fenomen religiós exclusivament espanyol¹³. S'alimentava de creients poc o gens lletrats que aspiraven a l'ideal de l'amor pur a Déu, apartant-se de tota manifestació d'interès personal o de temor i rebutjant les formes religioses externes, substituint-les per la sola pregària personal. Amb el temps, en alguns es van produir desviacions sensuales o sexuals sota el pretext que ja es-

taven "deixats", entregats i abandonats a Déu.

Aquesta anomenada "secta esmunyedissa" negava les mediacions entre Déu i les criatures, concretament la pregària vocal, les imatges, els vots, les penitències i l'obediència a l'autoritat eclesial. Negava la perfecció de la vida religiosa i exalçava el matrimoni. En suma, propugnava una experiència religiosa personal, directa i immediata de Déu, que estava per sobre de l'autoritat de l'Església i de la mateixa Escripura.

3.2. Un pelegrí sota sospita

Segurament Ignasi es va relacionar a Arévalo, Nàjera i Alcalà amb persones

que després foren acusades d'*alumbrados*, encara que Ignasi no coneixia la seva relació amb aquesta secta. Però quan Ignasi va tornar a Alcalà (1526), era molt recent un edicte del Regne de Toledo contra els *alumbrados*, cosa que provocà que es despertessin sospites sobre la manera de viure ignasiana: un laic devot i sense lletres, vestit d'una manera original, que tenia reunions amb dones piadoses, a les quals exhortava a la pregària i al contacte personal amb Déu.

Més tard, a Salamanca, el llibre dels Exercicis va despertar sospites. Alguns temes semblaven poc ortodoxos, com la "indiferència", que s'assemblava a la quietud dels "deixats", la distinció entre pecat mortal i venial en temes del sisè manament, l'aspiració que la criatura es trobés directament amb el Creador, etc.

La similitud entre Ignasi i els erasmistes, luterans i *alumbrados*, encara que era real en molts punts, es distingia clarament d'aquells per la constant subjecció d'Ignasi a l'autoritat eclesiàstica, per això els judicis sempre van ser favorables a Ignasi.

Tanmateix aquestes sospites de relació amb el moviment no es van dissipar del tot. Una prova d'això és que el sotsprior del convent dominic de Sant Esteve de Salamanca (1526), després d'haver-lo convidat a dinar, li va preguntar si tot allò ho sabia per lletres o per l'Esperit Sant. A Ignasi no li va sem-

blar bé l'argumentació i guardà silenci [Aut 65-66]. Als tres dies Ignasi va acabar a la presó [Aut 67], on fou examinat per diversos doctors en teologia, i finalment alliberat, després d'haver-li fet algunes recomanacions [Aut 68].

Aquest silenci d'Ignasi sobre l'Esperit davant els seus jutges de Salamanca és el que ressona en el llibre dels Exercicis. Quan Ignasi, el 1528, decideix deixar Espanya i viatjar a París *solo y a pie*, sense témer els conflictes bèl·lics que amenaçaven Europa, no volia en el fons fugir dels inquisidors espanyols i de les sospites sobre ser un *alumbrado*?

L'anomenat "pressupòsit" que Ignasi col·loca abans de la Primera setmana [22] en el qual es parla de salvar la proposició de l'altre abans de condemnar-la i en tot cas dialogar per a veure com l'entén, no és fruit també de l'experiència ignasiana d'haver estat acusat davant la Inquisició?

No és doncs casual, sinó molt significatiu, que la darrera menció explícita de l'Esperit Sant sigui en les *Regles per sentir en l'Església*, on lloa cerimònies i ritus externs, els vots religiosos i l'obediència a la jerarquia eclesiàstica, i on per tant tota possible ambigüitat i sospita resulta definitivament esvaïda.

L'alegria que va tenir Ignasi quan l'any 1548 el Papa Pau III va aprovar el llibre dels Exercicis s'explica clarament: ja no era un llibre sospitós d'heretodòxia.

2. UNA RELECTURA DELS EXERCICIS DES DE L'ESPERIT

En Ignasi de Loiola, com en molts autors espirituals i místics, s'han de distingir clarament les seves experiències espirituals de la seva formulació teològica.

1. SOTA EL LLENGUATGE DE L'ÈPOCA: DESCOBRIR LA PRESENCIA DE L'ESPERIT

1.1. Una dificultat intrínseca

La gran riquesa interior dels místics, allò que els constitueix en autèntics llocs teològics eclesials i un testimoni vivent de l'evangeli, no sempre s'aconsegueix expressar de manera plena mitjançant les seves paraules i escrits. Tant els homes com les dones místiques estan condicionats per les xarxes culturals, eclesials i teològiques del seu temps, de les quals els és molt difícil desprendre's.

S'afegeix a això una dificultat encara molt més intrínseca. Els que s'han apropiat, ni que sigui a les palpentes, al

misteri absolut i inefable que anomenem Déu, mai troben paraules per balbucejar la seva experiència. Molts de fet s'estimen més un silenci apofàtic. Els místics poetes, com Joan de la Creu i fins i tot Teresa de Jesús, per expressar-se han de recórrer a símbols com la nit fosca, flama, ferida, estances, castell interior, núpcies... però els que no són poetes, com és el cas d'Ignasi, es troben totalment desprotegits i han d'acudir a les expressions de la filosofia i la teologia del seu temps o bé a paraules corrents que en ells es carreguen de significat.

Si, per exemple, comparem la freda lògica escolàstica del *Principi i fonament* amb l'experiència d'Ignasi durant la il·lustració del Cardener, constatarem fàcilment que no hi ha una adequada formulació d'allò que Ignasi va experimentar quan al costat del riu se li van obrir els ulls i va veure que totes les coses li semblaven noves [Aut 30]. El *Principi i fonament*, redactat segurament després dels seus estudis a París, sota l'influx de teòlegs i mestres medievals (Pere Llobard? Magister de Cornibus?...) no traspua l'emoció mística d'Ignasi que, després de la il·luminació al costat del riu, es va agenollar davant una creu per donar gràcies a Déu pel que havia viscut [Aut 31].

Sorgeix aquí la pregunta de si l'accent ignasià en els Exercicis és més cristològic que pneumatològic i trinitari, si se situa més en la línia de l'experiència de La Storta [Aut 96-97] que en la del Cardener. La resposta a aquesta pregunta depèn de la qüestió de la pneumatologia dels Exercicis.

1.2. Redescobrir la Pneumatologia

Podem preguntar-nos si avui, després del Vaticà II, quan la teologia de l'Esperit ha esta profundament renovada i enriquida, no podem rellegir els Exercicis des d'una òptica nova i descobrir en les formulacions fredes i a vegades rústegues d'Ignasi les llavors de l'Esperit (*semina Spiritus*) i a través d'elles

captar el foc de l'Esperit que va alimentar la seva mística i que ell va voler transmetre'ns.

Certament la tasca és delicada i es presta a subjectivismes, a projectar el nostre present en el passat, però aquesta tasca no deixa de ser apassionant i val la pena llançar-se a aquesta aventura hermenèutica. El lector en jutjarà els resultats, que evidentment seran provisionals i certament millorables¹⁴.

La qüestió és, doncs, descobrir si sota un llenguatge que segurament de forma deliberada silencia l'Esperit, podem arribar a trobar les traces de la presència incandescent de l'Esperit de Jesús. Aquesta presència de l'Esperit en els Exercicis no serà clamorosa, sinó amagada, gairebé absent, discreta... Però sens dubte hi és i podem intentar descobrir-la.

Aquest esforç per recuperar la pneumatologia dels Exercicis no vol desconèixer o menysvalorar la lectura tradicional centrada en la vida de Crist, contemplada en la Segona, Tercera i Quarta setmana. El que volem fer és il·luminar-la, enriquir-la i completar-la amb una llum nova, des d'una hermenèutica pneumatològica i en conseqüència trinitària.

Per això, davant la impossibilitat material de recórrer tot el text, ens centrarem primer en examinar des de l'òptica de l'Esperit alguns temes transversals per a abordar després algun del seus nuclis bàsics.

2. ALGUNS TEMES TRANSVERSALS

2.1. El nom d'Exercicis espirituals¹⁵

Ignasi descriu els exercicis espirituals en contraposició als exercicis corporals com passejar, caminar i córrer. Els termes que utilitza Ignasi són més aviat exercicis ascètics: examinar la consciència, meditar, contemplar, treure afecions desordenades per a buscar la voluntat de Déu.

En això Ignasi és hereu directe d'una tradició monàstica que des de Cassià i l'Edat Mitjana va accentuar la dimensió ascètica de la vida espiritual¹⁶. Però, per Pau, espiritual (o pneumàtic) és el que fa referència a l'Esperit Sant (Rm 8,14; 12,11; 1Cor 14,1), que és qui dona dons i carismes i guia el cristià des de dins. Aquesta mateixa dimensió pneumàtica referida a l'Esperit és la que té la paraula "espiritual" en el monacat més primitiu (seguint Irineu, Orígenes, Evagri, etc.) encara que més tard aquesta pista pneumatològica hagi desaparegut.

Això significa que interpretar els Exercicis ignasians únicament o prevalent com a exercicis ascètics, com moltes vegades s'ha fet, suposa mutilar el sentit de l'experiència ignasiana, en la qual l'ascètic s'orienta al místic i carismàtic, és a dir a deixar-se guiar i emplenar per l'Esperit Sant.

2.2. El qui dona els Exercicis¹⁷

Estem encara molt acostumats a parlar del director d'exercicis, tot i que Ignasi

mai utilitza aquest nom sinó que en fa servir un de molt més funcional, "el qui dona els exercicis". Aquest no és una persona necessàriament constituïda en l'ordre presbiteral, ni un professor de teologia, ni un líder, ni un psicòleg, ni un confessor al qual hom acudeix a confessar els seus pecats [17], sinó una persona experta en discreció espiritual (*diakrisis*).

És el que en la tradició primitiva monàstica s'anomenava un "ancià" o un "pare espiritual", una persona que hagi dominat les seves passions, tingui experiència personal dels misteris de Déu, posseeixi el do de poder escrutar els cors i discernir les seves mocions internes per poder ajudar i guiar en els camins de Déu aquells que se li apropren¹⁸. Se l'anomena "pare espiritual" perquè engendra espiritualment persones adultes i lliures, i tot això en l'Esperit. El "pare espiritual" no se situa essencialment en la dimensió institucional o estructural de l'Església sinó en la dimensió pneumàtica, profètica i carismàtica, és una persona (home o dona) plena de l'Esperit Sant. Avui diríem que el qui dona els exercicis és un mistagog, es a dir el que inicia a l'experiència espiritual, a la mistagogia, molt concretament a la mistagogia ignasiana¹⁹.

2.3. «Sentir i assaborir de les coses internament»

En aquesta famosa *Anotació n. 2*, en la qual es contraposa el "molt saber" al

“sentir i assaborir internament”, ressonen una sèrie de temes bíblics amb clara connotació pneumatològica, com la tensió entre la lletra que mata i l'Esperit que dóna vida (2Cor 3,6); entre la ciència inflada i buida i el carisma suprem de l'Esperit, que és la caritat que no envaneix (1Cor 13); entre la carn que no serveix per a res i l'Esperit que dóna vida (Jn 6,63). Aquest sentir i assaborir és fruit de l'Esperit de veritat que Jesús promet que guiarà els deixebles a la veritat completa (Jn 16,13), és el do de la saviesa que neix de l'Esperit (Is 11,2).

Es tracta d'un coneixement no racional sinó sapiencial, que permet arribar a una veritable experiència espiritual, és a dir, de l'Esperit de Jesús, una experiència mistagògica, mística, fruit de la unció de l'Esperit (1Jn 2,20). El que ens interessa destacar aquí és que aquest “sentir i assaborir internament” és un do i una gràcia de l'Esperit.

Per això mateix no és suficient que el qui dóna els exercicis sigui un professor de teologia o un bon psicòleg. Ha de ser un pare espiritual, una persona experta en els camins de l'Esperit capaç d'ajudar a aquesta experiència espiritual. Com solia repetir Anthony de Mello: la paraula aigua no treu la set, la paraula vi no emborratxa, la paraula foc no crema, la paraula Déu no és Déu. Només l'Esperit es pot fer nèixer de nou (Jn 3,5). No fou això o quelcom semblant el que Ignasi va experimentar al Cardener?

Allò que en aquesta anotació es proposa de manera genèrica es va desenvolupant durant els Exercicis: sempre que Ignasi ens faci demanar «sentir intern coneixement dels meus pecats i

avorriment d'ells» [63] «intern sentiment de la pena que pateixen els condemnats» [65], «coneixement intern del Senyor que per a mi s'ha fet home» [104], «dolor, sentiment i confusió, perquè pels meus pecats el Senyor va a la passió» [193], «coneixement intern de tant bé rebut» [233]. Per tant, se'ns convidava a demanar un coneixement no merament intel·lectual sinó veritablement espiritual, una experiència espiritual, un contemplar els misteris de la vida de Crist Nostre Senyor [261] i la nostra pròpia vida en l'Esperit i des de l'Esperit, com els va contemplar Ignasi a la llum del Cardener. Això és el que al final de la seva vida Ignasi també experimentarà. Llegim en el Diari espiritual una experiència d'Ignasi mentre celebrava la missa de l'Esperit Sant:

«Abans de la missa he tingut llàgrimes i, durant la missa, moltes llàgrimes i loqüel·la²⁰». [DE 228]

Des d'aquesta òptica podem fàcilment comprendre que convertir els Exercicis ignasians en una sèrie de conferències bíbliques sobre cristologia, per interessants que siguin, és apartar-se de la finalitat pròpia que li donà l'autor.

2.4. «Deixar obrar immediatament el creador amb la creatura»

Aquesta *Anotació n. 15* ens dóna l'explicació última de les anteriors. El sentir i assaborir internament és fruit de l'experiència viva de la presència de Déu, Criador i Senyor nostre, que es comunica immediatament amb la criatura abraçant-la en el seu amor i lloança.

Aquesta autocomunicació de Déu, que per a K. Rahner constitueix el moll de l'os de la relació de Déu amb nosaltres, encara que Ignasi la refereixi al nostre Creador i Senyor, que per a ell és Crist²¹, es realitza en i per l'Esperit, que és com la punta de llança de la relació de la Trinitat amb la creació. El mateix Esperit, que és vincle de comunió en la Trinitat, és el que se'ns comunica. Ignasi parla d'"abraçar", paraula summament càlida, personal i expressiva, que pot fins i tot estranyar els qui tinguin una imatge d'Ignasi més aviat freda i calculadora.

L'abraçada és una altra forma simbòlica d'expressar l'acció de l'Esperit que l'Escriptura descriu com alè vital, foc, vi embriagador, unció, perfum, aigua... El qui dona els Exercicis ha de ser summament respectuós, no pot induir ni moure l'exercitant vers una o altra opció, perquè, com Moisès davant la bardissa encesa, es troba davant la misteriosa presència i acció de l'Esperit del Senyor. I per això utilitza Ignasi un terme que podia malinterpretar-se en un ambient de sospita vers els *alumbrados*. Diu que "deixi" obrar immediatament el creador amb la creatura, i també a l'inversa. Només queda guardar silenci i descalçar-se: l'Esperit del Senyor és aquí.

2.5. L'examen

Examinar la consciència des del començament dels Exercicis es proposa com una meta a realitzar [1] que no es limita a l'examen particular i quotidià i a l'examen general de consciència orientat a realitzar una bona confessió [24-

43], sinó que s'estén a l'examen de la pregària [77], a l'examen de les consolacions [333-336] i de les afeccions [342]. Aquest continu examinar-se forma part essencial del procés i de la pedagogia espiritual dels Exercicis.

Aquesta actitud es pot interpretar d'una forma ascètica i fins i tot moralista, com un desig constant d'introspecció psicològica i subjectiva, un centrar-se en el propi jo, que pot arribar a ser malaltís. No neguem que els Exercicis puguin ser considerats com una escola de la voluntat, però això en tot cas s'enamina vers quelcom superior: alliberar-nos de tots els afectes desordenats per a afavorir l'acció de l'Esperit en nosaltres, per a assegurar la nostra fidelitat a l'Esperit, per a poder ser dòcils a l'Esperit. L'examen ens ajuda a sotmetre'ns a l'Esperit.

No es limita, doncs, a examinar la consciència moral, sinó a prendre "consciència" [1, 32] de l'acció de l'Esperit en nosaltres i així poder captar, conèixer i discernir la seva presència i el seu dinamisme en la nostra vida.

Quan Ignasi al final de la seva vida dicta l'Autobiografia, va realitzant aquest examen i discerniment de la presència de l'Esperit en la seva història personal des de la ferida de Pamplona fins a Roma, passant per Loiola, Manresa, Jerusalem, Barcelona, Alcalà, Salamanca, Venècia i París. En aquesta memòria agraïda, Ignasi redescobreix que l'Esperit el conduïa amb saviesa vers on ni ell sabia, com afirmarà més tard el mateix Nadal en referir-se a la seva pròpia experiència. En aquest sentit l'examen es pot copsar com un mo-

ment de discerniment espiritual, de *diakrisis*, que no hauria de limitar-se al temps dels Exercicis sinó estendre's a tota la vida.

Això ens prepara per allò que en la *Contemplació per assolir amor* demanem i que ve a ser el resum no només del procés d'Exercicis sinó la síntesi de l'espiritualitat ignasiana: «Que pugui en tot estimar i servir sa divina majestat»²² [233]. L'Examen s'orienta al fet que siguem dòcils a un Esperit, que com el vent bufa allà on vol i no sabem ni d'on ve ni on va (Jn 3,8).

2.6. El *magis*

Des de fa alguns anys, sobretot gràcies als treballs d'Hugo Rahner, s'ha popularitzat la importància del “més” en l'espiritualitat ignasiana, expressió que els anglosaxons acostumen a traduir per *magis*, però que en els escrits originals ignasians sempre trobem en castellà: *más*.

2.6.1. D'on surt?

En el *Principi i Fonament* [23], on s'estableixen les tres veritats bàsiques de tot l'edifici espiritual, s'afirma que l'home ha estat creat per Déu, que totes les coses sobre la faç de la terra han estat creades per l'home i que l'home ha de fer-se indiferent a elles i utilitzar-les sempre que l'ajudin al seu fi. Hi ha un perfecte encadenament lògic entre aquestes veritats, però aquesta lògica sembla trencar-se quan s'afegeix que s'ha d'eleger «el que *més* ens condueix al fi per al qual som creats». D'on surt aquest “més”, aquest “plus” d'exigència?

En la contemplació de *La crida del rei temporal que ajuda a contemplar la vida del rei eternal* [91], quan es tracta de la resposta a aquesta crida es parla no només de la resposta dels que amb “judici i raó” oferiran les seves persones al treball, sinó dels que “més” es voldran afectar i assenyalar en servei del Rei eternal [97], els quals faran una oblació especial a l'Etern Senyor de totes les coses [98]. Com sorgeix aquesta major entrega i servei d'algun?

Quan en les *Tres maneres d'humilitat* [164] es vol descriure la tercera manera d'humilitat, que és “perfectíssima”, es diu que es dona quan, assumint les dues anteriors, per a imitar “més” actualment a Crist es vol: “més” pobresa amb Crist pobre que riquesa, oprobis “més” que honors, “més” ser estimat per boig que per savi i prudent d'aquest món [167]. Per què aquesta insistència en aquesta major imitació de Crist?

Els historiadors de la vida i del context familiar d'Ignasi (com Hugo Rahner i Pedro de Leturia) descobreixen en aquest “més” dels Exercicis l'herència de la cultura cavalleresca i senyorial dels Loiola i de l'ambient cortesà en què va viure Ignasi durant la seva joventut. Aquest és el substrat humà d'aquesta aspiració al “més”: més honor, més glòria, més fama, més poder, valer més... També psicoanalistes, com W. Meissner, han pretès descobrir en aquesta tendència una sublimació libidinal del narcisisme ignasià al servei d'un ideal humà. Però tots coincideixen que després de la conversió d'Ignasi aquest “més” cavalleresc i mundà es transformarà en la recerca del major

servei i glòria de Déu que recullen les Constitucions²³.

2.6.2. *Necessitat d'una interpretació pneumàtica*

Aquest “més” que supera la mera indiferència lògica, la resposta raonable a la crida del Rei, i que indueix a una major identificació amb Crist, necessita una explicació, ja que sinó pot ser interpretat com una mera transposició religiosa de la recerca de l'honor mundà. El “més”, tal com passa amb la “major glòria”, pot conduir a una ànsia de perfeccionisme ètic, a un moralisme intransigent, a un triomfalisme gloriós, fins i tot a l'anomenat “jesuïtisme”. En aquest cas es tractaria d'una espècie de pelagianisme, d'una afirmació de la llibertat humana al marge de la gràcia de Déu.

Si volem entendre bé el “més” ignasià hem d'acudir a la dimensió de l'Esperit, com assenyala encertadament M. Giuliani:

«Aquesta presència de l'Esperit Sant, ànima de les nostres ànimes, Ignasi no la defineix mai, sinó que la caracteritza per un dels seus indubtables efectes: el *magis*».²⁴

L'Esperit, amb tot el seu dinamisme, la seva força d'alè vital, el seu foc, la seva transcendència que porta sempre més enllà, és el que explica aquesta orientació ignasiana al “més”. No és voluntarisme, ni orgull, ni “beguda de militants”... sinó la unció de l'Esperit que ens porta a aquesta actitud, sense violència, amb dolcesa i suavitat, amb una atracció interna que mou la nostra voluntat amb goig i alegria.

Evidentment aquesta dimensió pneumàtica del “més” és la que tendeix a assimilar-nos progressivament a la persona de Jesucrist, és la que ha de configurar tot el seguiment del rei eternal durant les setmanes que resten d'Exercicis, si no volem caure en un seguiment purament ascètic o en una imitació simplement jesuànica. En els Exercicis el seguiment de Crist condueix a una vida “en Crist Jesús”, a una vida “en l'Esperit”, no només en un “anar darrere” sinó en un anar “amb”, a una identificació que porti a romandre en Crist, en la línia de l'al·legoria del cep (Jn 15) o de l'afirmació paulina que ja no viu ell, sinó que Crist viu en ell (Gal 2,20).

És l'Esperit el que ens incita a identificar-nos amb Crist, perquè la tasca de l'Esperit no és altra que la de portar-nos a Jesús: el mateix Esperit que va ungir Jesús és el que ens impulsa a viure com ell. I en aquest sentit el “més” necessita la contraposició dialèctica i evangèlica del *minus*, del “menys”, que ve del mateix Esperit i que explica aquest desitjar “més” pobresa, oprobis i bogeria amb Crist, que riquesa, honors i saviesa mundana. El mateix Esperit que va davallar sobre Jesús en el baptisme i que el va ungir perquè passés pel món fent el bé i alliberés els oprimits del maligne (Hch 10,38), és el que ens ungeix a nosaltres a prosseguir no només l'obra de Jesús (el Regne de Déu), sinó l'estil natzaré del Galileu en pobresa i humilitat.

Aquí s'ha d'apel·lar a la meditació de les *Dues banderes* per clarificar el veritable sentit evangèlic del “més” i no caure en els enganys de l'enemic: la bandera de Jesús es basa en la pobresa i la humilitat, la de l'enemic en la cobdícia

cia de riqueses, la supèrbia i d'allà tots els vicis²⁵. És perillós caure en l'engany d'identificar la bandera de Jesús amb un "més" que no vingui de l'Esperit sinó de l'esperit maligne. Amb això s'insinua ja el tema del discerniment que després tractarem més extensament.

També es fa present aquí el conflicte entre el projecte messiànic de Jesús de Natzaret i el messianisme de prestigi que esperaven els jueus del seu temps. La Tercera setmana d'Exercicis és la lluita "a duel" (J. Sobrino) entre el Regne de Jesús pobre i humil i els regnes d'aquest món, siguin religiosos (la Teocràcia jueva) o polítics (la *Pax romana*). El "més" de l'Esperit passa per la creu i només així arriba a la glòria de la resurrecció. Passa també pels crucificats de la història, perquè el "menys" (*minus*) ha d'ampliar-se als més petits, als insignificants, als últims, als pobres i marginats, als qui fou enviat el Jesús ungit per l'Esperit (Lc 4,14-20 cf Is 61,1).

El seguiment de Jesús en els Exercicis, que Ignasi després veurà confirmat en la visió de La Storta, si es comparen a la llum de l'Esperit, ens condueix a una íntima unió entre Creador i criatura de l'*Anotació n. 15*, a una divinització en termes dels Pares de l'Església Oriental, a un viure la vida de Déu en nosaltres, a una mística de comunió que porta al servei. El seguiment de Jesús s'inscriu en la vida trinitària de Déu. Per

això són Exercicis *espirituals*, no merament ascètics, per això són una iniciació al Misteri, una mistagogia.

Això es confirma amb el Diari espiritual. Per a l'Ignasi que a Roma descobreix sobre la pobresa de la Companyia, la referència a l'Esperit i a la missió dels deixebles en pobresa serà decisiva per a optar per la pobresa. L'opció per la pobresa es fonamenta per a Ignasi en la vida de Crist, en la confirmació de l'Esperit Sant i en la missió trinitària:

«Llavors em vingueren altres pensaments, a saber, com primer el Fill envià els deixebles a predicar en pobresa i, després, l'Esperit Sant els va confirmar en la missió, donant-los el seu esperit i el do de llengües. I atès que el Pare i el Fill envien l'Esperit Sant, les tres Persones confirmaren aquesta missió en pobresa». [DE 15]

Per tot això el "més" ignasià no és una de tantes característiques de l'espiritualitat ignasiana sinó que les impregna totes. El "més", típic d'un Ignasi que no coneixia la mediocritat, ens llança a allò que és nou, inexplorat, a les fronteres, als nous desafiaments personals i comunitaris. És l'expressió de la nostra tendència irresistible vers el Misteri absolut, vers la Divina Majestat, vers el Pare de Nostre Senyor Jesucrist, moguts per l'Esperit.

3. ALGUNS ELEMENTS BÀSICS

3.1. Regles per a discernir esperits [313-344]

No pretenem comentar aquí les Regles de discerniment ignasianes, sinó limitar-nos a mostrar la seva dimensió pneumatològica.

Ignasi pressuposa que l'exercitant és agitat per diverses mocions espirituals i diversos esperits, de manera que si això no es produeix, el qui dóna els Exercicis li ha de preguntar sobre com els està fent (*Anotació n. 6*). Ignasi adverteix que a més del propi pensament n'hi ha uns altres dos que vénen de fora: un que prové del bon esperit i l'altre del mal esperit [32]. Davant d'aquesta diversitat de mocions espirituals o d'esperits, és necessari el discerniment, una exigència que el pelegrí ja des de Loiola va experimentar [*Aut* 6-9] i que la tradició espiritual de l'Església ha confirmat d'acord amb l'Escriptura²⁶.

Per exemple, a 1Tes 5,19-21 es diu «No sufoqueu l'Esperit ni menyspreueu els dons de profecia. Examineu-ho tot i quedeu-vos amb el que és bo». I a 1Jn 4,1, «Estimats, no us refieu de qualsevol que sembli inspirat; més aviat poseu-lo a prova per veure si és de Déu, perquè corren pel món molts falsos profetes». La mateixa capacitat de discerniment d'esperits és per a Pau un do o carisma de l'Esperit (1Cor 12,10).

Ignasi, expert i mestre de la sospita, adverteix que les mocions dels diversos esperits són diferents segons la persona es trobi en un procés de conversió i purificació, típic de Primera setmana [313-

327], o bé hagi entrat ja en Segona setmana [328-336].

3.1.1. Consolació i Esperit Sant

Però tant en un cas com en l'altre, hi ha dues experiències clarament diferenciades que Ignasi anomena consolació i desolació. Ignasi descriu ambdues experiències amb una sèrie de connotacions molt gràfiques. En la consolació predomina l'inflamar-se en amor de Déu, amb llàgrimes, augment de fe, esperança i caritat, acompanyades d'alegria i pau interior [316]. La desolació, al contrari, causa fosc, torbació, moció a coses baixes i terrenes, inquietud, manca de fe, d'esperança i d'amor, i s'experimenta mandra, tebior i tristesa [317]. La desolació és senyal de l'enemic, mentre que la consolació és pròpia del bon esperit, de Déu [328].

Però per a aquells que van avançant en la vida espiritual (Segona setmana), Ignasi detecta la possibilitat d'engany, d'una falsa consolació, en la qual l'esperit o àngel dolent es vesteix d'àngel bo (*sub angelo lucis* cf 2Cor 11,14) per enganyar l'ànima i allunyar-la dels seus bons propòsits [322]. Cal estar molt alerta i veure tant l'origen com el dinamisme i els efectes d'aquesta aparent consolació, ja que només el Creador pot actuar en l'ànima sense causa precedent, causant alegria i pau [330, 336], mentre amb causa pot consolar tant l'àngel bo com el seu contrari [331]: l'àngel bo toca l'ànima amb dolcesa i suavitat, mentre que l'àngel dolent ho fa

de manera brusca, amb soroll i provocant inquietud [335].

Una lectura pneumatològica dels Exercicis ens fa comprendre que el bon esperit, el bon àngel que causa les mocions espirituals positives de consolació, és sense dubte l'Esperit Sant, encara que Ignasi mai li doni aquest nom.

Jesús Corella, en comentar la consolació als Exercicis afirma que la consolació té una estructura trinitària, però així com hi ha referències al nostre Criador i Senyor (el Pare) i al Senyor (Crist), no hi ha en canvi cap referència explícita a l'Esperit. Per aquest autor, però, l'absència és aparent:

«Estranyament i com en altres llocs dels Exercicis, en aquesta regla de la consolació es troba a faltar la presència de l'Esperit Sant. En realitat la seva absència, però, és només aparent. Ell forma part de nosaltres. Està en les nostres operacions donant-nos capacitats cada dia més grans (“tot augment” diu Ignasi) d'estimar sense límits, d'esperar contra tota esperança, de creure amb una fermesa que fins i tot a un mateix pot sorprendre. L'Esperit Sant és el que augmenta i fa possible les tres virtuts teològals, és el que crida en nosaltres i amb nosaltres amb el desig que les “coses” s'ordenin i descendeixin com “celestials” per aquest món, és el que ens atrau vers elles, omplint-nos d'una inefable alegria interior, perquè ja la posseïm d'alguna manera si estem creixent en l'amor. L'Esperit Sant és el que ens “reposa i pacifica en el Criador i Senyor”. Diríem que aquesta forma de conso-

lació consisteix que Ell, l'Esperit Sant, ens fa sentir inefablement que està consumant l'obra de dur-nos al Fill, i des del Fill i amb el Fill al Pare, com si Pare i Fill es retrobes-sin dins nostre per abraçar-nos en el seu amor, que és el mateix Esperit Sant».²⁷

3.1.2. Obres de la carn i fruits de l'Esperit

Tot això es confirma amb un apropament a la mateixa Escriptura. La desolació ignasiana, fruit del mal esperit, equival a allò que Pau anomena obres de la carn:

«Les conseqüències dels desigs terrenals són prou clares: relacions il·legítimes, impuresa, llibertinatge, idolatria, bruixeria, enemistats, discòrdies, gelosies, enfuriments, rivalitats, divisions, sectarismes, enveges, borratxeres, orgies i coses semblants. Ja us vaig advertir, i us adverteixo encara, que els qui obren així no posseiran en herència el Regne de Déu». (Gal 5,19-21; cf Rm 1,29-32)

En canvi els fruits que Ignasi atribueix al bon esperit són allò que bíblicament s'anomenen dons i fruits de l'Esperit, en terminologia paulina:

«En canvi, els fruits de l'Esperit són: amor, goig, pau, paciència, benvolença, bondat, fidelitat, dolcesa i domini d'un mateix». (Gal 5,22-23a)

A la Carta als Romans trobem expressions semblants:

«Els qui segueixen els desigs terrenals s'interessen per les coses terrenals; els qui segueixen els impulsos de l'Esperit s'interessen per les coses de l'Esperit. Els interessos terrenals porten a la mort, mentre que els de l'Esperit duen a la vida i a la pau. I és que els interessos terrenals porten a l'enemistat amb Déu, ja que no volen sotmetre's a la seva llei ni s'hi podrien sotmetre. Per això els qui viuen d'acord amb els desigs terrenals no poden plaure a Déu. Ara bé, vosaltres no viviu d'acord amb els desigs terrenals, sinó d'acord amb l'Esperit, perquè l'Esperit de Déu habita en vosaltres, i si algú de vosaltres no tingués l'Esperit de Crist, no seria de Crist. Però si Crist està en vosaltres, encara que el vostre cos hagi de morir per culpa del pecat, l'Esperit us dona la vida, ja que Déu us ha fet justos». (Rm 8,5-10)

En l'evangeli de Joan, el fruit de l'Esperit és alegria, pau i perdó (Jn 20, 19-23). Davant la tristesa i l'angoixa de l'absència de Jesús, l'Esperit serà font d'alegria i de fortalesa (Jn 16,13.20-22).

3.1.3. Consolació sense causa precedent

La consolació sense causa precedent, que només dona Déu nostre Senyor [330], ha estat molt diversament interpretada²⁸ des d'una experiència gairebé metafísica de l'obertura atemàtica a la transcendència en ordre a una lògica del coneixement existencial (K. Rahner) fins a una interpretació més bíblica en la línia d'un Déu que actua sempre des de baix i des dels més pobres, com en

l'Èxode (D. Gil). No volem entrar en aquestes diverses interpretacions sinó únicament confirmar que aquest Déu que entra i surt de l'ànima sense fer soroll, amb suavitat i lleument, aquesta "consolació interior", "divina consolació"²⁹, que fa que els nostres pensaments, paraules i obres no siguin "confuses, fredes i torbades" sinó "càlides, clares i justes"³⁰, només pot ser l'Esperit del Senyor, que actua de forma gratuïta, impensada, incontrolable i interior.

Aquest Esperit, com la saviesa, és un Esperit intel·ligent, sant, únic, múltiple, amorós, delicat, clar i pur, amic i benefactor, ferm, segur, serè, que tot ho pot i tot ho coneix, que penetra els esperits amb la seva puresa, que tot ho renova i salva, que tot ho il·lumina amb la llum que no es pon, i amb una bellesa immarcescible (Sav 7,21-29).

Aquest Esperit és qui inflama el cor, estira cap amunt (Col 1,1-3), redunda en sentiments de profund dolor i llàgrimes dels pecats; desigs de seguir Jesús en pobresa; compassió davant la passió del Senyor i goig en la seva Resurrecció. Aquesta divina consolació anticipa d'alguna manera la Quarta setmana d'Exercicis en la qual Jesús ressuscitat, a través del seu Esperit, fa l'ofici de consolador [224].

Aquesta doctrina ignasiana del discerniment s'ha d'ampliar avui al discerniment comunitari i al discerniment dels signes dels temps seguint el Vaticà II (*Gaudium et Spes* 4; 11; 44), convençuts per la fe que l'Esperit del Senyor no només ens guia personalment sinó que també està present en la història, guia la humanitat i l'Església vers la plenitud escatològica del Regne.

Però aquest Esperit és dinàmic, ens mou vers alguna direcció, les mocions interiors no ens tanquen en nosaltres mateixos, sinó que apunten vers el projecte de Déu, vers la voluntat de Déu. *Amor ipse notitia est*: el mateix amor es converteix en coneixement, deia Gregori Magne³¹, es a dir la consolació ens assenyala quin és el nostre camí. Per això les Regles de discerniment són una bona ajuda de cara l'elecció, expressió del desig de trobar la voluntat de Déu i finalitat prioritària dels Exercicis [1].

3.2. L'elecció [169-189]

Per a molts exercitants l'elecció en els Exercicis es limita a buscar raons a favor o en contra respecte a algun tema. Aquesta visió deformada és fruit d'una exegesi i d'una hermenèutica de caràcter racionalista i moralista, aliena totalment a l'autèntica mentalitat ignasiana. Una relectura dels Exercicis des de la pneumatologia ens portarà a una visió amb un sentit molt diferent.

Tampoc aquí farem cap comentari sobre el tema de l'elecció. Ens limitarem a assenyalar la presència oculta de l'Esperit en tot el procés.

3.2.1. Primer temps d'elecció

Davant una visió racionalista dels Exercicis, per a Ignasi el *primer temps* d'elecció, quan Déu mou i atrau la voluntat amb certesa, «sense dubtar ni poder dubtar» [175], és el temps prioritari per a elegir o acollir la voluntat de Déu. Aquesta certesa i seguretat que Ignasi compara amb la vocació de Pau i Mateu, i que ell mateix va viure al llarg de la se-

va vida, per exemple quan a Manresa va decidir deixar de dejunar i va començar a menjar carn [Aut 27], és sense dubte fruit de l'acció i de la inspiració de l'Esperit que és qui ens mou i atrau interiorment.

Aquest Esperit que Jesús va prometre que ens portaria a la veritat plena i ens recordaria el missatge de Jesús (Jn 14,16), un Esperit que està sempre amb nosaltres (Jn 14,16), que fa que la vida dels deixebles sigui una vida en l'Esperit (Rm 8), és el que il·lumina interiorment, parla sense paraules, ens condueix suaument vers el Senyor.

Aquest primer temps no suposa necessàriament una experiència mística d'alçada sinó que és per a Ignasi fruit i conseqüència d'allò que es deia en *l'Anotació n. 15*: deixar que el Criador es comuniqui immediatament amb la criatura. Des de la nostra clau pneumatològica podem dir que aquest primer temps és fruit i do de l'Esperit que ens va guiant interiorment.

Ignasi en el seu Diari espiritual busca amb delit aquesta experiència certa de l'Esperit per a la seva elecció, i no el deixa satisfet res que no sigui aquesta experiència:

«Després d'una estona, i quan ja anava a sortir cap a missa, he fet una pregària breu, amb una devoció intensa de llàgrimes, en sentir o veure que d'alguna manera l'Esperit Sant donava per acabada l'elecció. Però no podia veure d'igual manera cap de les altres dues Persones divines». [DE 18]

Per això seguirà buscant la confirmació de les tres persones divines:

«Després, preparant l'altar i revestint-me, em sortia demanar: “Pare etern, confirma'm”, “Fill etern, confirma'm”; “Esperit Sant, confirma'm”; “un sol Déu, confirma'm”. Ho vaig dir tantes vegades i amb tantes ganes, devoció i llàgrimes, i ho sentia tant per dins i de manera tan viva, afegint a més a més: “I Pare etern, no em confirmareu?”, que vaig considerar que amb això donava ja el sí per resposta. I el mateix deia al Fill i a l'Esperit Sant». [DE 48]

3.2.2. Segon temps d'elecció

És tan clara la certesa que neix d'aquest primer temps que, si es produeix, no hi ha raó per anar al *segon temps* que consisteix a cercar claredat mitjançant consolacions i desolacions [176]. Però en aquest mateix segon temps és l'Esperit qui ens va guiant, suposada una actitud d'indiferència i de convenciment que l'amor que ens mou ve de dalt [184]. És l'amor que ha estat vessat en els nostres cors per l'Esperit (Rm 5,5) el que ens guia i il·lumina des de dins i ens va comunicant els seus fruits de consolació, alegria i pau.

És un temps de cerca i es requereix una certa paciència per discernir vers quina direcció ens porta l'Esperit amb les seves mocions. Ignasi en la seva vida va passar per aquests moments de cerca i incertesa, no només al començament de la seva peregrinació, quan no va poder romandre a Jerusalem i es preguntava què havia de fer, *quid agendum* [Aut 50], sinó també al final de la seva vida, quan en plena deliberació sobre la pobresa es preguntava: «On em voleu dur, Senyor?» [DE 113].

Com ja hem vist abans, Ignasi a les Constitucions amb freqüència diu que la unció de l'Esperit Sant és la que ensenyaria a cada un la manera d'actuar [Const 161; 414; 624] i això és el que pressuposa que esdevé en els Exercicis durant el segon temps d'elecció.

3.2.3. Tercer temps d'elecció

El *tercer temps* d'elecció és un temps tranquil i de reflexió personal a la llum de la raó de ser de la persona: «Lloar Déu i salvar la seva ànima» [177]. Serveix per confirmar d'alguna manera el *segon temps* a la llum de la raó. Té, però, també validesa per si mateix, ja pot ser utilitzat de manera autònoma.

En una carta al doctor Ramírez de Vergara, escriu Ignasi:

«L'Esperit Sant serà qui millor li ensenyarà la manera d'assaborir amb l'afecte i dur a terme amb suavitat el que la raó dicta, que és a major servei i glòria divina. Ara bé, per a seguir les coses millors i més perfectes, n'hi haurà prou amb la raó».³²

Aquest tercer temps d'elecció segurament va ser subratllat en els *Directoris d'Exercicis* precisament per obviar les acusacions d'il·luminisme i la sospita d'assemblar-se als *alumbrados*.

3.2.4. L'elecció do de l'Esperit

Que aquests tres temps s'han d'entendre no de manera cronològica sinó integral, és cosa admesa per tots. I tant aquests tres temps com la confirmació de l'elecció ja feta [183] són un do de l'Esperit, moció de l'Esperit, unció de l'Esperit, que és el que de manera lliure i perso-

nal mou interiorment la nostra voluntat i situa al centre de l'ànima el tema de l'elecció [181].

És tan obvi que el procés d'elecció s'inscriu dins d'un clima pneumatològic, que autors com M. Giuliani, en comentar tant el discerniment com l'elecció continuament es refereixen a l'acció de l'Esperit en l'exercitant. Escriu Giuliani:

«Enmig d'aquestes certes, repeticions, assaigs que constitueixen una veritable experimentació espiritual, en quin moment arriba la certa? Arriba quan l'ànima és capaç de reconèixer que una sèrie de mocions que ella experimenta tenen com a origen l'acció de l'Esperit Sant. Obeint-la hom està segur de complir la voluntat de Déu».³³

En síntesi, l'elecció d'Exercicis, que es fa sempre contemplant la vida de Jesús [135], és un deixar-se portar i conduir per l'Esperit de Jesús. No és quelcom merament psicològic, racional o moral, sinó autènticament espiritual o, si voleu, místic.

3.3. Regles per a sentir en l'Església [352-370]

En aquestes Regles que es situen al final dels Exercicis, hi ha una sèrie d'elements que estan tan lligats a un context històric, cultural i eclesial determinat que avui ja no ens semblen vàlids. Per exemple, una imatge cultural renaixentista d'Església o un model d'Església de Cristiandat, les diverses formes i els diversos costums de pietat i pregària, la

vigència i la lloa del sistema escolàstic, l'actuació tant davant el poble "senzill" com davant els "doctors"³⁴, etc.

En canvi, entre les coses que romanen es troba una eclesiologia de comunió en estreta connexió amb l'Esperit Sant. Precisament, i com ja hem mencionat més amunt, és en aquestes Regles on trobem l'única ocasió, dins els Exercicis, en la qual Ignasi menciona l'Esperit Sant:

«Creient que en Crist nostre Senyor, espòs, i la seva esposa l'Església, hi ha el mateix esperit que ens governa i regeix per a la salut de les nostres ànimes, perquè la nostra santa mare Església és regida i governada pel mateix Esperit i Senyor nostre que dona els deu manaments». [365]

Ignasi parla molt poc de l'Església al llarg dels Exercicis, només com a marc objectiu en el qual l'exercitant ha de situar la seva vida [18, 42, 88, 229] i, més concretament, dins els límits en els quals l'exercitant ha de situar la seva elecció [170, 172]. Però en aquestes Regles es fonamenta la relació entre l'exercitant i l'Església: l'Església està vinculada a l'Esperit, que és qui uneix a Crist espòs amb l'Església esposa seva. D'aquesta unió naixerà l'actitud d'obediència, el respecte als diversos carismes, la manera com actuar davant els seus defectes, etc.

Aquesta referència a l'Església i sobretot aquesta vinculació entre Església i Esperit és un "test" d'ortodòxia davant les acusacions i sospites que naixien del context dels grups d'*alumbrados*.

Evidentment podem rastrejar aquí tot un corrent bíblic que uneix l'Església

amb l'Esperit i que el Vaticà II a *Lumen Gentium* ha recollit:

«L'Esperit habita en l'Església i en el cor dels fidels com en un temple (cf. 1Co 3,16; 6,19), hi prega i hi dóna testimoniatge de l'adopció de fills de Déu per adopció (cf. Ga 4,6; Rm 8,15-16 i 26). Ell guia l'Església vers la veritat completa (cf. Jn 16, 13), unifica en la comunió i el ministeri, i amb diversos dons jeràrquics i carismàtics instrueix i dirigeix, embellint-la amb els seus fruits (cf. Ef 4,11-12; 1Co 12,4; Gal 5,22). La rejuveneix amb la força de l'Evangeli, la renova constantment i la condueix a la unió consumada amb el seu espòs. Perquè l'Esperit i l'esposa diuen al Senyor Jesús: "Vine!"». (cf. Ap 22,17).

Més encara, Ignasi que segurament en família havia recitat el Credo apotòlic, estaria avesat a dir «Crec en l'Esperit Sant, la santa Església catòlica...». En la seva fe senzilla i possiblement molt poc lletrada, expressava una realitat que només més tard podria intuir i aprofundir: que l'Església és fruit de l'acció de l'Esperit, que la seva santedat brolla de l'Esperit Sant, que és l'Esperit que Jesús prometé als apòstols i que a Pasqua i Pentecostès va vessar sobre ells i sobre l'Església.

La comparació entre Ignasi i els moviments reformistes del seu temps, encara que segurament té molts més punts de proximitat que els que tradicionalment s'han dit, es distancia pel profund sentit de comunió i amor a l'Església que el de Loiola sempre va professar, tot i ser una Església summament munda-

nitzada, tant pel que fa al seu cap com a molts dels seus membres. Però aquest amor i obediència a la institució mai frenà la seva llibertat profètica quan ho cregué necessari³⁵. El mateix Esperit que el guiava a ell, era l'Esperit que governava i regia l'Església.

3.4. Contemplació per assolir amor [230-237]

Ignasi conclou les contemplacions dels misteris de la vida de Crist amb l'ascensió [312]. No hi ha Pentecostès en els Exercicis. Segons José M. Lera, el Pentecostès ignasià dels Exercicis seria la *Contemplació per assolir amor*³⁶.

Moltes vegades s'acostuma a dir que la *Contemplació per assolir amor* és el pont que uneix els Exercicis amb la vida, una connexió entre la Quarta setmana i la vida ordinària: la "Cinquena setmana". Si relacionem aquesta contemplació última d'Exercicis amb Pentecostès podríem més aviat dir que la *Contemplació* és una prolongació de la Quarta setmana en la vida de cada dia, sota l'òrbita de l'Esperit.

Les advertències d'Ignasi en el sentit que l'amor l'hem de posar més en les obres que no en les paraules [230] i que l'amor consisteix en comunicació de les dues parts [231], expressa en el fons l'essència pròpia de l'Esperit que és, sobretot per a la tradició occidental agustiniana, comunicació i amor entre el Pare i el Fill, amor que se'ns ha comunicat a nosaltres precisament per l'Esperit (Rm 5,5).

Quan en el primer punt de la Contemplació es retreuen a la memòria els beneficis rebuts que són d'un Déu que

desitja donar-se'm, en el fons s'està fent referència als dons de l'Esperit creador i de l'Esperit de Jesucrist nostre Senyor. Això suscita en l'exercitant un desig d'oferir, en resposta, tota la seva vida: llibertat, memòria, enteniment, voluntat, tot el que tinc i posseeixo. L'únic que es demana és «el seu amor i gràcia», i aquest amor i gràcia no és res més (res menys!) que l'Esperit Sant. El cèlebre *Preneu Senyor i rebeu* acabarà, doncs, demanant al Senyor el do de l'Esperit Sant [234]. Això és el que l'exercitant demana al Senyor en acabar els Exercicis, que l'Esperit l'acompanyi en la seva vida de cada dia, que pugui dur a terme l'elecció a la qual s'ha sentit cridat, i que pugui en tot estimar i servir [233]. I això li basta, és a dir en té prou amb el do de l'Esperit, de la mateixa manera que Teresa de Jesús en els seus versos *Nada te turbe, nada te espante* també acaba afirmant que *sólo Dios basta*.

En els altres tres punts de la Contemplació podem trobar temes clarament pneumatològics, encara que hi siguin només implícits.

– L'habitació o inhabitació de Déu en les criatures i especialment en l'home creat a imatge i semblança de Déu [235] no és més que la misteriosa presència de l'Esperit que des del començament de la creació aletejava sobre les aigües i donava vida al caos inicial (Gn 1,2) i que habita en nosaltres com en el seu temple (1Cor 3,16). L'alè de vida que sosté tota la creació és l'Esperit Sant vivificador i donador de vida, del Credo.

– El Déu que treballa i labora en tota la creació [236] és també l'Esperit de vida que no només està present sinó que actua dinàmicament. Els símbols de l'Esperit són símbols dinàmics i vius (aigua, aire, foc, unció, colom, perfum...) perquè l'Esperit no és tant un “substantiu” sinó un “verb”, és a dir acció, moviment, força vital. L'himne medieval a l'Esperit, *Veni creator Spiritus* l'invoca com a font viva, foc i unció espiritual.

– El Quart punt [237], que segons J. M. Lera traspua neoplatonisme ja que ens fa veure que tot bé i do ve de dalt com del sol els raigs i de la font les aigües, pot molt bé interpretar-se pneumatològicament en el sentit de l'Esperit com a do que “ve de dalt” que brolla del Pare i és l'Esperit el qui amb la seva llum i claredat ens ajuda a veure les coses d'una altra manera. Per a Ignasi, des de la il·lustració del Cardener, quan totes les coses li van semblar noves, el moviment no és de les criatures cap al Creador sinó del Creador cap a les criatures mitjançant l'Esperit. És l'Esperit el que dona a Ignasi uns ulls nous [Aut 30]. Això serà el que Ignasi anomenarà «trobar Déu en totes les coses» i la formulació més tècnica de Nadal, «ser contemplatiu en l'acció».

Per això la Contemplació per assolir amor ens condueix a deixar-nos portar per l'alè de l'Esperit en la nostra vida de cada dia. Mauricio Giuliani ha expressat de manera profunda aquesta síntesi de l'espiritualitat ignasiana:

«Una mística de Déu purament transcendent ens conduiria potser a la pregària com un absolut. Però quan, portats nosaltres mateixos per aquest ampli moviment, experimentem en la fe que el Creador vol ser glorificat per la seva criatura en el lloc i en el temps de la seva creació, que ell ha enviat el seu Fill a prendre en el seu nom possessió del Regne, que envia cada dia el seu

Esperit a estendre el seu Regne entre els seus, que l'obra redemptora de Crist continua l'obra que les tres Persones divines treballen i en la qual se'ns demana col·laborar, llavors és quan trobem Déu en l'acció. Ja que la història que construïm amb les nostres mans no és cap altra que aquesta història divina, fora de la qual no hi ha més que l'infern».³⁷

3. CONCLUSIÓ

Sembla evident que aquesta visió pneumatològica dels Exercicis corregeix certes visions moralistes, ascètiques i racionalistes i ens ajuda a comprendre millor la mentalitat d'Ignasi, deformada per l'obligació de silenciar l'Esperit. Però, a més a més, aquesta visió pneumatològica resulta actual i significativa per al món d'avui.

Si acceptem com a punt vàlid de referència que el temps de “l'eix axial” que es va formar des del 900 al 200 aC³⁸ i que ha prevalgut fins als nostres dies, que està avui en profunda crisi i que com afirma K. Jaspers estem en un “nou eix axial”, tot allò que ens ajudi a aprofundir en l'experiència espiritual i en el do de l'Esperit serà molt útil. Des d'una òptica semblant K. Rhaner fa temps havia parlat que el cristià del segle XXI o bé seria místic o bé no seria cristià. Això no és possible sense una mistagogia especial:

«Es necessita una mistagogia o iniciació a l'experiència religiosa que molts creuen no poden trobar en si

mateixos, una mistagogia d'una espècie tal que un mateix pugui arribar a ser el seu propi mistagog». ³⁹

Uns Exercicis concebuts com a mistagogia, com a iniciació a l'experiència de l'Esperit són quelcom preciós per al nostre temps⁴⁰. Ens cal per això una visió dels Exercicis en la qual el paper de l'Esperit s'expliciti.

També amb relació al diàleg interreligiós. Més enllà de les discussions sobre diferències confessionals i dogmàtiques, hi ha en totes les religions una vivència profunda de l'Absolut que per a nosaltres els cristians està lligada a l'Esperit Sant. Els Exercicis ens ajuden a aprofundir en això que ens uneix i que

fa que els Exercicis, respectant l'acció del Creador amb la seva criatura, siguin una pedagogia molt útil per al diàleg interreligiós⁴¹.

3.1. L'Esperit de Jesús

Potser, però, en acabar la lectura d'aquestes pàgines es tingui la impressió que en explicitar i ressaltar la presència de l'Esperit Sant en els Exercicis hem relegat a un segon pla la dimensió cristològica, el seguiment de la vida de Jesús. Som conscients d'aquesta dificultat.

Per això al final d'aquest recorregut volem afirmar clarament que l'Esperit Sant és l'Esperit de Jesús, el que va preparar els seus camins i el que va ser vessat durant la Pasqua. Per a Ignasi, l'Esperit és l'Esperit de Jesús i la mediació de Crist és sempre necessària. L'Ignasi de les gràcies místiques de Roma recorda en el seu Diari espiritual l'experiència cristològica de La Storta, quan el Pare el va posar amb el Fill, i Jesús carregat amb la Creu demanava a Ignasi que el servís [Aut 96]. Per a Ignasi, Crist és el camí per accedir a la Trinitat:

«A més m'ha semblat que d'alguna manera el fet que Jesús es mostrés o es deixés sentir era obra de la santíssima Trinitat, recordant aquella vegada que el Pare em va posar amb el seu Fill».⁴² [DE 67]

Per tant, la mística trinitària i pneumatològica d'Ignasi és inseparable de Jesús. Podem així recordar la coneguda comparació d'Irineu: les dues mans del Pare, la del Fill i la de l'Esperit que ens

fan a semblança de Déu i ens modelen a imatge seva⁴³. Aquestes dues mans, tot i ser diferents (una visible, l'altra invisible; una encarnada, l'altra que actua dins de persones i grups...) es complementen i relacionen en una comunió íntima que forma part de la comunió trinitària. L'Esperit prepara l'encarnació de la "mà" del Fill en Jesús de Natzaret i Jesús, després de la Pasqua, comunica el seu Esperit. Només des de l'Esperit es pot dir a Jesús Senyor (1Cor 12,3) i al revés, un Esperit que no passi per l'encarnació i la creu, de Jesús, no és Esperit Sant (1Jn 4,3; 5,6).

En aquest sentit som totalment contraris a una espiral de successiva exclusió a la qual tendeix un cert espiritualisme dels nostre dies. Segons J. B. Metz moltes persones, desenganyades de l'Església, comencen afirmant "Crist sí, Església no", per després, en el diàleg interreligiós, passar a dir "Déu sí, però Crist no" i més tard "religió sí, Déu no", per acabar proclamant "religió no, però espiritualitat sí".

Aquesta tendència a una espiritualitat sense Crist, sense Església, sense religió i finalment sense Déu no és una espiritualitat genuïnament cristiana. No podem separar aquests termes sinó mostrar que l'espiritualitat cristiana passa per l'Església, per Crist i arriba a Déu, perquè l'Esperit és l'Esperit de Jesús i del Pare, i ha fet sorgir l'Església. No neguem que l'Esperit mou misteriosament totes les persones i religions i les porta a la salvació per camins que ens són desconeguts (GS 22), però no acceptem que una espiritualitat cristiana pugui posar entre parèntesi, relativitzar o fins i tot negar el misteri i el nom de

Jesús, «fora del qual no hi ha salvació».
(Ac 4,12)

Havent deixat clar això, sintonitzem amb les conegudes paraules d'Ignasi Hazim, avui patriarca Ignasi IV d'Antioquia, pronunciades a l'Assemblea d'Upsala del Consell Ecumènic de les Esglésies l'any 1968 i que poden resumir el sentit d'aquestes pàgines:

«Sense Esperit Sant,
Déu està lluny,
Jesucrist forma part del passat,
l'Evangeli és lletra morta,
l'Església, una simple organització,
la missió una propaganda,
el culte, un simple recordar,
l'actuar, una moral d'esclaus.
Però en l'Esperit,
i mercès a una sinergia
(col·laboració) indissociable,
el cosmos s'aixeca i gemega
fins que doni a llum el Regne,
l'home lluita contra la carn,
Crist ressuscitat és present ara i aquí,
l'Evangeli és poder de vida,

l'Església significa la comunió
trinitària,
l'autoritat és un servei alliberador,
la missió, un nou Pentecostès,
la litúrgia, memorial i anticipació,
l'actuar humà queda divinitzat»⁴⁴.

Els Exercicis Espirituals d'Ignasi són, doncs, una iniciació a una experiència de Jesús segons l'Esperit, són una mistagogia pneumatològica del seguiment de Jesús, són una exegesi espiritual de la vida i el missatge de Jesús, una veritable cristologia pneumàtica existencial. Per això, el gran intèrpret de l'espiritualitat ignasiana, Jerónimo Nadal, dirà que l'espiritualitat ignasiana es podria resumir en aquestes tres paraules: *spiritu, corde, practice*, que podem traduir així: «Una vida en l'Esperit, interior i orientada vers la pastoral».

Alguna cosa semblant li hagués agradat dir a sant Ignasi quan l'interrogaren a Salamanca amb relació a la seva doctrina i amb relació a l'Esperit. En aquell moment, però, el pelegrí va estimar-se més callar [Aut 65].

1. De la visitació de Nostra Senyora a Elisabet diu sant Lluc (1,39-56) [EE 263]; de com Crist es bateja escriu sant Mateu (3,13-17) [EE 273]; de la sisena aparició, Joan (20,19-23) [EE 304]; de la novena aparició, Mateu capítol darrer (28,16-20) [EE 307]; de l'Ascensió de Crist Nostre Senyor, Fets dels apòstols (1,1-12) [EE 312].
2. A partir d'aquest punt i sempre que es tracti d'una cita del llibre dels Exercicis s'indicarà simplement amb el nombre dins de claudàtors.
3. Emprem el terme pneumatologia i pneumatològic per a referir-nos a l'Esperit Sant. En grec del Nou Testament a l'Esperit se l'anomena *pneuma*.
4. Vegeu sinó Ignacio ECHARTE, *Concordancia ignaciana*, Bilbao-Santander, Mensajero-Sal Terrae, 1996, p. 483-486.
5. Vegeu el treball de Santi THIÓ DE POL, *El pelegrí endins*, Barcelona, ed. Claret, 1990, p. 68.
6. FNI, p. 138; FN II, p. 315-316.
7. I. ECHARTE, o.c. 486-487.
8. Remetem a l'obra clàssica de Y.M.J. CONGAR, *El Espíritu Santo*, Barcelona, Herder, 1983.
9. No volem entrar aquí en altres aspectes més tècnics de la pneumatologia medieval que sens dubte van influir en Ignasi, com la prevalença del concepte de gràcia creada enfront al de gràcia increada, o accentuar més el que és comú a tota la Trinitat que el que és propi i distintiu de cada persona, l'influx agustinianà en la teologia trinitària de l'Església llatina, l'acceptació del tema del *fllioque* enfront de l'Església oriental, etc. En l'obra de Congar que abans hem citat s'hi podran trobar més referències.
10. V. CODINA, *No extingáis el Espíritu*, Santander, Sal Terrae, 2008.
11. Y.M.J. CONGAR, *El Espíritu Santo*, Barcelona, Herder, 1983, p. 192 i s. i sobretot p. 598.
12. Per aprofundir en aquests temes, vegeu C. DOMÍNGUEZ, *Experiencia cristiana y psicoanálisis*, Santander, Sal Terrae, 2005.
13. R. M. SANZ DE DIEGO, «Alumbrados», GEI, *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, 37, Bilbao-Santander, Sal Terrae, 2007, p. 130-132, amb una àmplia bibliografia.
14. No som els primers d'abordar aquest tema. Citem, entre altres, els treballs J. M. LERA, que resumeix i cita en l'article «Esperit Sant», del *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, 37, o.c. p. 803-811.
15. Anotació n. 1
16. H. BACHT, *Die frühmonastischen Grundlagen ignatianischer Frömmigkeit*, a F. Wulf (ed) *Ignatius von Loyola*, Würzburg 1956, p. 231-239.
17. Anotacions n. 2,5,6,7,8,9,10,12,14,15,17,18.
18. Remetem al llibre clàssic d'I. HAUSHERR, *Direction spirituelle en Orient autrefois*, OCA, Roma 1955.
19. V. CODINA, «La mistagogia ignaciana», *Revista Iberoamericana de Teología* (Mèxic), n. 9, juliol-desembre 2009, p. 7-26.
20. Sobre el significat de la “loqüel-la” ignasiana, vegeu el comentari de S. THIÓ DE POL, *La intimidad del peregrino. Diario Espiritual de San Ignacio de Loyola*, o.c. p. 199-201.
21. V. CODINA, «Jesucristo», *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, 38, o.c. p. 1071-1077.
22. Si se'ns permet fer un salt dels Exercicis ignasians a les Constitucions de la Companyia de Jesús que orienten la vida espiritual dels jesuïtes, podem afirmar que el lloc que el cor ocupa en l'espiritualitat dels monjos i fins i tot dels mendicants desapareix en la Companyia. Se-

- gons les Constitucions, no existeix l'obligació de resar en comunitat, en el cor, la litúrgia de les hores. Ignasi de fet substitueix el cor per l'examen, entès d'aquesta forma integral com un discerniment continu de l'acció de l'Esperit en nosaltres i en el món. Per això Ignasi, que escurçava i limitava l'estona de la pregària dels estudiants i dels malalts, no els eximia de l'examen, entès no només com a examen de consciència moral sinó com a examen del conscient.
23. Vegeu les referències bibliogràfiques en l'article de L. DE DIEGO i N. MARTÍNEZ GAYOL, «Magis» (Més) dins GEI, *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, o.c. p. 1155-1167.
 24. M. GIULIANI, *Acoger el tiempo que viene. Estudios sobre San Ignacio de Loyola*, Bilbao-Santander, Sal Terrae, 2006, p. 51.
 25. V. CODINA, "*Dues banderes*" com a lloc teològic, Barcelona, Cristianisme i Justícia, EIDES núm. 56.
 26. A més a més del clàssic estudi de H. Bacht abans citat (nota 14), cal afegir el de H. RAHNER, *Werdet kundige Geldwechsler. Zur Geschichte der Lehre des heiligen Ignatius von der Unterscheidung der Geister*, en F. Wulf (ed.), *Ignatius von Loyola*, Würzburg 1956, p. 301-341.
 27. J. CORELLA, «Consolación», en GEI, *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, Bilbao-Santander 37, o.c. p. 418-419.
 28. J. GARCÍA DE CASTRO, «Consolación sin causa precedente», en GEI, *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, 37, o.c. p. 425-428.
 29. Carta d'Ignasi a Teresa Rajadell des de Venècia, 18 de juny 1536, Ep I, 97-100.
 30. Carta d'Ignasi a Francesc de Borja, Roma, 20 de setembre 1548, Ep 2, p. 233-237.
 31. In Ex II, 27, 4; PL 76, 1207A.
 32. Ep XI, 184-185 cf. A. SAMPAIO COSTA, «Elecció», GEI, *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, 37, o.c. p. 726-734.
 33. M. GIULIANI, *Acoger el tiempo que viene. Estudios sobre San Ignacio de Loyola*, Bilbao-Santander, Sal Terrae, 2006, p. 187.
 34. J. CORELLA, *Reglas para sentir en la Iglesia*, Bilbao-Santander, Sal Terrae, 1996.
 35. V. CODINA, *Sentir-se església en l'hivern eclesial*, Barcelona, Cristianisme i Justícia, EIDES núm. 46, p. 23-31.
 36. J.M. LERA, «Espiritu», en GEI, *Diccionario de espiritualidad ignaciana*, o.c. p. 807-809.
 37. M. GIULIANI, *Acoger el tiempo que viene*, Bilbao-Santander, Sal Terrae, 2006, p. 177-178.
 38. K. ARMSTRONG, *The Great Transformation*. New York, Anchor books, 2006.
 39. K. RAHNER, *Espiritualidad antigua y actual. Escritos de teología VI*, Madrid 1969, p. 25.
 40. X. MELLONI, *La mistagogia de los Ejercicios*, Bilbao-Santander, Mensajero-Sal Terrae, 2001.
 41. M. AMALADOSS, «Experiencing God in Interreligious Encounter», *Revista Iberoamericana de Teología*, México, n. 9, juliol-desembre 2009, p. 28-43, on se cita expressament com a model d'actitud per al diàleg interreligiós la recomanació d'Ignasi que el qui dona els Exercicis deixi que el Criador actuï i es comuniqui immediatament amb la seva criatura (Anotació 15) cf p. 38-39.
 42. Vegeu les explicacions de S. THIÓ DE POL, *La intimidad del peregrino*, o.c. p. 105-107, sobre la mediació de Crist en el Diari espiritual.
 43. IRENEO, Ad Haer IV V, 6, 1; V, 28,4.
 44. I. HAZIM, *La Résurrection et l'homme d'aujourd'hui*, Irénikon 42 (1968), p. 344-359.

L'Escola Ignasiana d'Espiritualitat (EIDES) demana el teu suport

Fa temps que reps els quaderns que publica EIDES
des de Cristianisme i Justícia

Creus que són necessaris el treball, la reflexió
i l'actualització de l'espiritualitat ignasiana avui en dia

**La teva aportació econòmica ens ajuda
a fer-ho possible**

Truca'ns al **93 317 23 38**

o bé

envia'ns un mail a **info@fespinal.com**

i t'explicarem com fer-ho

